

IZ KRONISTOVIH ZAPISKOV O ŽEBLJARJIH V ŽELEZNIKIH*

Če je pesnik Oton Župančič v pesmi Žebljarska (v prvi objavi v Ljubljanskem zvonu leta 1912 se je imenovala Pesem žebjarjev) zapel o kroparskih žebjarjih:

Od štirih do ene

.....
*voda nam kolesa, mehove nam žene,
nad naklji smo sključeni;
vsi, fantje, možje in dekleta in žene,
od štiri do ene
že vsi smo izmučeni:*

.....
*Pol treh, pol treh —
spet puha nam meh!
Zareči žebli, so nam v očeh,
do osmih zvečer žebli, žebli v očeh...*

bi o železniških žebjarjih zapel:

*Od devetih zvečer
do desetih naslednjega dne...*

V času, ko je nastala Župančičeva pesem o kroparskih žebjarjih, je tudi v železniških vigenjcih utihnilo zadnje kladivo nad nakovalom. Kako nagel je bil propad fužinarstva v Železnikih, nam povedo naslednji podatki. Še leta 1900 so bili v Železnikih ti-le železarski obrati:

1. Plavž in fužina v Zgornjih Železnikih, tako imenovana Gorenjska fužina.
2. Plavž in fužina v Spodnjih Železnikih, imenovana Johanova (Egrova) fužina »Za mlečjam«.
3. Valjarna in fužina na Jesenovcu.
4. Fužina v Spodnjih Železnikih, imenovana »Štrekarca« za Blaškom.
5. Fužina na Škarjevcu.
6. Fužina za Ravhom (nekdanja Dermotova elektrarna).

* O istih zadevah je objavil Dušan Kermavner članek »Pavperizem (obubožanje) v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem pred sto leti« v Loških razgledih XVII/1970, str. 46—72.

Plavž v Zgornjih Železnikih. (Iz: F. Planina, Skofja Loka s Poljansko in Selsko dolino, 1972, 159.)

Vigenjcev je bilo še 17, in sicer 8 v Zgornjih in 9 v Spodnjih Železnikih:

1. Za vignam (zraven Matijevčeve hiše),
2. Med vigenjcam (pri Ferjanovih),
3. Škarpetov vigenjc,
4. Furlanov vigenjc,
5. V trahtarju (za Hafnerjevo hišo),
6. Ta mal vigenjc (za Ponivčkom),
7. Škrbinov vigenjc (sedanji Lukeljnov hlev),
8. Pod Lazom (Išerimov hlev), — vsi v Zgornjih Železnikih oz. Gorenjem koncu.
9. Na Klovžah (ob Morajni) — ta in vsi naslednji v Spodnjih Železnikih oz. Racovniku,
10. Antonov (Globočnikov) vigenjc,
11. Pri Popčovi štali,
12. Na Prod v žag',
13. Knolov vigenjc,
14. Antonov vigenjc,

15. Vrbovc,
16. Ta črn vigenjc,
17. Ta zidan vigenjc.

Za raziskovalca socialnih razmer v tedanjih Železnikih se odpira kopica vprašanj, na katera je težko odgovoriti, tako npr. na vprašanje, zakaj so ravno v Železnikih delali ponoči. Na mnoga vprašanja najdemo odgovore v primerjalnih razmerah v drugih deželah, ki so doživljale podoben prehod iz fevdalnega v kapitalistični družbeni red. Podobne razmere, kot so bile pri nas, npr. v Železnikih, Kropi, Kamni gorici, v Tobačni tovarni v Ljubljani in še kje drugje, najdemo npr. v Angliji, kot nam jih opisuje Engels v svoji knjigi »Položaj delavskega razreda v Angliji« (Ljubljana 1948, str. 226—228) v štiridesetih letih prejšnjega stoletja in v Marxovem »Kapitalu«, ki to sliko dopolnjuje z razmerami v isti deželi v razdobju šestdesetih let istega stoletja. Kakor pri nas so tudi tam imeli zlasti v rudnikih in industriji štirinajst do šestnajsturni delovnik, nočno delo žena in otrok od sedmega in osmega leta dalje, skrajno slabe plače, delo v nezdravih delavnicah, skrajno bedne stanovanjske razmere, goljufije, odtrgovanje pri plači, brezupna usoda bolnih, ponesrečenih, ostarelih in onemoglih delavcev in članov njihovih družin, obsojenih na beračenje, telesno in duševno propadanje itn. Razlika je bila v tem, da se je angleški delavski razred zgodaj zavedel teh krivic in se odločno spoprijel z njimi. Angleški parlament je prvi na svetu sprejel zakone za zaščito delavcev, za zavarovanje žena in otrok (Moral and stealths act, Lord Althorps act in drugi). Avstrija, pod katero smo spadali tudi Slovenci, je imela kaj malo smisla za socialno zakonodajo. Država je podpirala industrijce in velike obrtnike s policijsko-kazenskimi odredbami, ki so jim dajale pravico, da npr. delavca, ki brez odpovedi zapusti svoje delo, privede s silo nazaj. Iz te dobe skrajnega izkoriščanja delavcev so tudi prisilne delavnice.

Prav iz druge polovice 19. stoletja so nam ohranjena mnoga poročila, ki pretresljivo razkrivajo tedanje razmere zlasti med žebjarji v Železnikih, Kropi in Kamni gorici, v tobačni tovarni v Ljubljani, kjer so celo otroci od šestega in sedmega leta starosti morali delati do deset in dvanajst ur na dan. Iz časopisnih poročil in iz uradnih (npr. poročilo obrtnega nadzornika dr. Pogačnika o stanju v Kropi, Kamni gorici za leto 1884 in v Železnikih za leto 1885) spoznamo obupni položaj žebjarjev v omenjenih krajih, kjer je stari cehovski red že davno propadel in so se uveljavile najbolj izkoriščevalske oblike kapitalističnega družbenega reda. V Železnikih npr. je vso moč dobila družina Globočnikov, ki je 96 deležev združila v svojih rokah, drugi fužinarji (družine Levičnik, Koblar, Gosparini, Krek, Boncelj, Klopčič, Peternel in druge) pa so imeli le po enega do 4 deleže.

Pri žebjarjih v Železnikih se nam odpira posebno zanimivo vprašanje nočnega dela. V Kropi in Kamni gorici je trajal delovnik 14 ur, in sicer od treh ali štirih zjutraj, včasih še prej, do sedmih zvečer. Ob osmih zjutraj so imeli eno uro počitka, potem so delali od devetih do ene popoldne; od ene do dveh so imeli kosilo, nato pa nadaljevali delo do sedmih zvečer. V Železnikih so odhajali na delo ob devetih ali desetih zvečer in delali zdržema do petih zjutraj, ko so imeli uro odmora za zajtrk, nato pa nadaljevali do desetih ali celo do poldneva. V tem času so delali brez razlike vsi možje in žene, fantje in dekleta ter otroci. K delu so med osmo in deveto uro zvečer klicali posebni stražarji z glasnim vpitjem (tako poroča zgodovinar Müllner): »Oj Mica,

oj Katra, vstan', pojd kovat'.« Prvi so šli možje »mojstri«, da so zakurili ogenj v ješah. Čez kakšne pol ure so stražarji ponovili poziv, ki je veljal ženam in otrokom. Iz tega časa se je po spominu starih ohranil verz iz otroških ust:

*Sem komaj dol legel,
sem šele zadremal
pa moram že vstat ...*

Obrtni nadzornik dr. Pogačnik poroča, da so žene med kovanjem pripravljale jed za naslednji dan. Pogačnik tudi poroča, da je v vigenjcih videl pri delu čtroke od desetih in starce do sedemdesetih let.

Zakaj so ravno v Železnikih delali ponoči? Dr. Rudi Kyovsky sodi (v razpravi Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja, Kronika I, 1953, str. 85), da bi odgovor za to morda našli v uporabi vode, ki je služila za gonilno silo pri pogonu mehov. Ta domneva je malo verjetna. Pri nočnem delu so vztrajali iz toge konservativnosti, iz neke, skoraj obredne navade, o kateri govori že večerno klicanje k delu. Iz dveh spomenic, zlasti iz tiste iz leta 1885, je očitno, da se nekateri tej navadi niso hoteli odreči. Ko so poudarjali zahteve po izboljšanju položaja, so navadno terjali le večje plačilo za svoje delo; zahteva po ukinitvi nočnega dela se je oglasila šele pozneje. Prvo doslej znano zahtevo o ukinitvi nočnega čela, ki je bilo bolj navada kot potreba, kakor ugotavlja tudi zgodovinar Anton Globočnik, je sprožil že leta 1813 župnik Jožef Šubel, ki pa ni uspel, za njim pa skoraj petdeset let pozneje Jožef Levičnik v »Odpertem pismu prečastitemu gospodu Jožetu Globočniku, fužinarju v Železnikih«, objavljenem v Novicah za leto 1861 (str. 103/104). Ker je J. Levičnik sam živel v Železnikih, pismo pa je datirano dne 8. sušca (marca) 1861 v Kranjski gori, je verjetno s tem hotel dati pismu večji poudarek, kot če bi ga poslal iz Železnikov, kjer se je z naslovljencem lahko vsak dan srečaval. Že s samo javno objavo v Novicah je hotel pisec pisma opozoriti na žgočo zadevo. Takole se glasi pismo:

Morebiti se boste čudili, da Vam to pisemce ne pride po pošti, ampak po naših hvale vrednih »Novicah« v roke, in zakaj da Vam tako pišem? Zato, da bi še drugi brali, ktere to zadeva, kar mi je pri sercu. Zelja mi je terpljenje kovačem polajšati in zato svetujem: Prenaredite nekoliko delavni red!

Do zdaj vstajajo v Železnikih kovači k delu od 11. ure do polnoči in kujejo do 16. ali 11. ure dopoldne. Teraj spijo le od kake 6. do 11. ure ponoči, verh tega se še popoldne navadno kake dve uri k počitku podajo, da trudne ude malo pokrepčajo. **Al tak red je le zgolj navada** (podčrtal J. D.), iz ktere izvira obilo težav, zdravje delavcem spodkopuje, pa je tudi sicer brez prida.

Ne zaverzite torej mojega sveta, kako bi se dal ta red prenarediti, in sicer tako, da bi šele ob dveh zjutraj začenjali kovati in opoldne nehovali. Potlej naj bi se pa spanje popoldne opuščalo.

Zakaj Vam to premembo priporočam, Vam hočem, dragi gospod! v kratkem razjasniti:

Da je strašno težavno iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more čuditi, da še starega kovača groza prešine pri glasu, ki ga k delu kliče? Hlapci, ki so dostikrat majhni otroci 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrichtajo in tekajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem merzlem mraku v kovačnice (vignice). Ko kovati pričnejo, so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakovalo padajo. Verh tega kri rada teče iz nosa takim mladim

delavcem. Vzrok teh nadlog je med drugim napačni in zopernaravni čas dela. Nature zakon je tak, da človek ponoči počiva; po ponočnem pokoji si moramo moči iznova dobivati. Ko opoldne sonce najvišje stoji, takrat najmanj občutimo telesno težo; temu nasproti pa je o polnoči človeško truplo najbolj oslABLJENO. Če tedaj o polnoči delaš, nasprotuješ naravnim postavam in se jim ustavljaš v veliko škodo; zakaj tako bojevanje zoper to, kar natura terja, je gotova poguba človeške moči.

Pomanjkanje spanja o polnočnem času je zdravju zelo škodljivo. Slavni kraljevo-pruski zdravnik dr. Hufeland pravi v svojem spisu z imenom »Makrobiotik« (ali nauk, kako si življenje podaljšati), da ni vseeno, kdaj da spimo, ali ponoči ali podnevi, in da se motimo, ako menimo, da je vseeno, če podnevi toliko časa spimo, kolikor smo ga noči odvzeli. Ta slavni zdravnik nam pravi, da žila v človeškem truplu jutraj najbolj počasi bije, tem hitreje pa, kolikor bolj se dan večeru bliža, in da se na večer vsakega človeka neka tiha merzlica loti, ki se ji »večerna merzlica« pravi. Ta merzlica je na najvišji stopnji o polnoči, ko je sonce od nas najdalje. Kakor je pa pri nekaterih boleznih posledek prehlajenja smert, tako se mora ta merzlica prebiti, ko je na najvišji stopnji, o polnoči, v gorki postelji, po malem potu; če ne, pa začne telo bolehati.

O polnoči delati se pa pravi tudi slabo gospodariti. Kakor je bilo že zgoraj rečeno, je človeško telo o polnoči nekako oslABLJENO. Delavec toraj bi rekel, le z eno roko dela med tem, ko se z drugo spanju brani. Toraj doseže delavec po takem terpljenju le polovico pravega prida. Vstane naj pa pozneje, ko je telo že bolj po spanju okrepečano, gotovo bo z večjo serčnostjo in veseljem delal, in kmalo bo v dobrem spanju zamujene ure popravil.

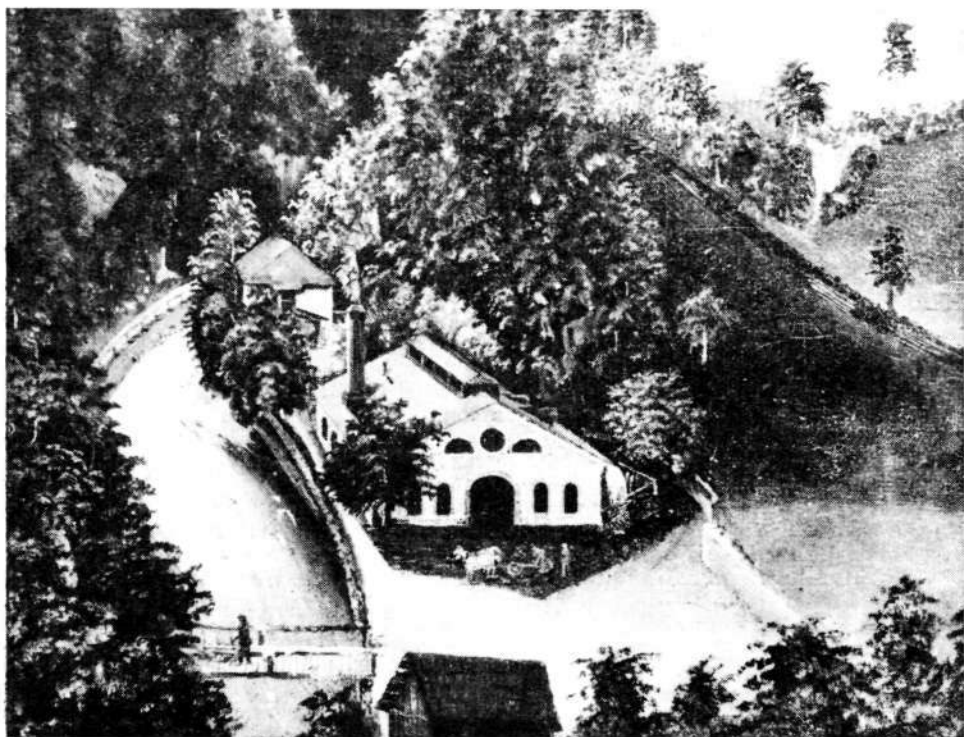
Prosim Vas tedaj, prečastiti gospod, pogovoriti se z drugimi gosp. fužinarji v teh zadevah, in če ste tudi mojih misel, skušajte in skerbite, da se bo vpridhodnje po tukaj predloženem delavnem redu ravnalo.

Sprejmite serčen pozdrav in zagotovilo iskrenega spoštovanja!

Iz Kranjske gore dné 8. sušca 1861.

J. Levičnik

Kaj in kako je na to odprto pismo odgovoril fužinar Globočnik, bi mogli zvedeti iz Levičnikove zapuščine, če bi se nam ohranila; zakaj kot skrben kronist je gotovo shranil tak ali drugačen odgovor. Da ni bilo pravega odmeva, je očitno iz molka, ki je trajal do prihoda narodno in socialno zavednega kaplana Mateja Kljuna v Železnike. Ta je v vseh treh tedanjih slovenskih dnevnikih z vrsto člankov opozarjal na nevzdržne socialne razmere železniških žebjarjev. Med drugim se je zavzel tudi za odpravo nočnega dela. Ljubljanski List je leta 1885 v nekaj številkah pisal o vlogi in nalogi obrtnih nadzornikov. Temu pisanju je sledil v številki 103 z dne 7. maja 1885 uvodnik Naši žrebljarji, v katerem govori o razmerah žebjarjev v Kropi in Kamni gorici. Dr. Valentin Pogačnik, ki je bil sam doma prav iz teh krajev, je k poročilu obrtnih inšpektorjev dodal poseben dodatek, ki govori o položaju kropskih in kamnogoriških kovačev. Celotno Pogačnikovo poročilo je objavil Ljubljanski List v št. 107 (12. maja) in 108 (13. maja). Poročilo navaja podatke o delovnem času, delu otrok in žensk, o slabem zaslužku, o zdravstvenem propadanju, pri čemer pripominja, »da se le izjemoma iz Kroepe in Kamne gorice kak fant dobi, ki ga morejo po vojaškem naboru uvrstiti med vojake« in »da jih večina podleže boleznim njihovega stanu, kakor pljučnim in srčnim boleznim, edemu (razvodenitvi) krvnic na rokah in nogah«. Posledice splošnega propada domače obrti in boja z velikimi tovarnami in njihovimi stroji so nezogibne; izhod je edino v tem, »da se tamošnje prebivalstvo kmalu pripravi na drugo stroko kovinske ali kake druge obrtnije, katera mu ugaja in katera se bolj rentuje nego žebjarstvo v sedanjih razmerah...«

Fužina — valjarna na Jesenovcu. Oljna slika, last ing. Filipa Smlida (Foto Aki)

Že nekaj dni (16. maja, št. 111) za objavo tega poročila se je oglasil nepodpisan podpisnik iz Železnikov (kaplan Matej Kljun) z vprašanjem, zakaj komisije obrtnih nadzornikov ni bilo v Železnike, da bi tudi tam pregledala žebljarske in zdravstvene razmere. Takole piše:

Pretrsti moralo je srce vsacemu, kdor ima kaj ljubezni do svojega naroda, poročilo o žalostnem stanju žrebljarjev v Kamni Gorici in v Kropi. Kaj čuda torej, da se je bila tudi našemu gospodu županu (Jožefu Levičniku, op. kronista) zbudila žilica pomilovanja — pomilovanja za vas, gospod urednik, da ste bili tako neprevidni, sprejeti take reči v predale vašega cenjenega lista. V sveti jezi drznil se je govoriti, kaj je bilo treba to v javnost spravljati! Naši kovači bodo to brali in začeli rogoviliti (t. j. zahtevatiboljšanje stanja). Srečni Železnikarji, ki imate načelu take može, ki jim bije srce tako gorke za vaš blagor!

Ne vemo, kako je bilo prišlo, da je nadzorovanje v naših krajih izostalo. Poročilo o žrebljariji na Kranjskem bi bilo saj po polnem, ko bi se bil gosp. c. kr. nadzornik potrudil v naše kraje. A radi upamo, »da odloženo ni zadrženo«, da pride na vrsto enkrat tudi o naši obrtniji. Kako žalostne razmere! Da bi vi videli, gospod urednik, čvrsti naš rod, mislili bi, da ni več daleč oni prorokovani čas, v katerem bodo štiri velikani pod mernikom lahko mlatili. Zastonj bi iskali krepkih, čvrstih gorenjskih postav — srečavali bi le blede, mrtvaške obraze. Skrajni čas bi uže bil, da nam pride pomoč od zgoraj. Razen nepriličnosti, prav za prav nedostatnost, ki jih našteva napominovano poročilo, je pri nas mnogo več. V prvi vrsti je **ponočno delo** (podčrtal kronist). Vedno se drže namreč naši kovači še stare navade. Z delom pričenjajo nekateri ob 8., drugi ob 11. uri zvečer ter končajo ob 9. ali 10. zjutraj. Zavarujem se zoper

vsako natolčevanje, češ da hočem sramotiti svoje rojake. A vsakdo, ki bi čul, da se shajajo mladi ljudje obojega spola po noči, vsklikniti mora: Kje ste čuvari vi pravdnosti! Zakaj se ne spolnuje postava, ki zabranjuje ženski ponočno delo! — Otroci pričenjajo kovati pri nas z 10. letom. A kujejo cele noči. Kako dobro mora to vplivati na telesni razvoj! Iz »vigence« (kovačnice) gredo ti mali ubožčki naravnost v šolo. Kako uspešen mora biti pri njih poduk! In šolske oblasti? A zadosti. Naj bi se kmalu potrudil obrtni nadzornik tudi k nam; naj bi svetu objavil bēdo tukajšnjega delavca, da bi se mu potem vsaj nekoliko olajšalo breme.

Iz dopisa je jasno, da je duhovnik Kjun iz moralnih, socialnih in zdravstvenih razlogov proti »stari navadi ponočnega dela«. Kljun se je s »staro navado« temeljito spoprijel, dasi je imel zaradi toge konservativnosti le malo opore pri žebbljarjih samih. Vendar mu je uspelo pridobiti manjšo skupino kovačev, ki je podpisala prošnjo, naj bi dnevno delo nadomestilo nočno in naj bi se delo sploh bolje uredilo. O tej prošnji je prvi poročal Slovenski Narod 28. novembra 1885 takole:

Gibanje — a ne anarhistično — vrši se mej tukajšnjimi kovači. Žebbljarji — a ne vsi — nameravajo prositi gg. fužinarje, **da se odpravi stara ukoreninjena navada, da bi se ponoči ne kovalo** (podčrtal k.), in dalje, da bi se upeljal red pri delu. Žalibog, da se kaže pri tem blagem podjetji in prizadevanji g. kaplana zlobno hujskanje. Ker pa gg. fužinarji sami srčno žele tacega preobrata in so pripravljeni tudi sami na to dati, nadejamo se gotovo zaželenega uspeha.

Besedilo prošnje je prvi objavil Ljubljanski List v št. 276, dne 2. decembra 1885, za njim pa še Slovenski Narod (št. 282, dne 2. decembra 1885). Dopis »Iz Železnikov« z datumom 30. novembra ima v oklepaju razprto tiskan naslov: »Gibanje žebbljarjev v Železnikih«. Dopisa v obeh dnevnikih sta enaka, razlikujeta se v nekaterih jezikovnih popravkih; objavljeni prošnji sta dodana v Ljubljanskem Listu kratek, v Slovenskem Narodu pa daljši pripis. Objava v Ljubljanskem Listu se glasi:

Dné 29. m. m. (t. j. novembra, op. k.) izročila je deputacija treh kovačev sledečo prošnjo g. fužinarjem: »Blagorodni gospodje fužinarji! Žalostno, a istinito je — kar bodo gotovo tudi gospodje fužinarji sami pripoznali — da je stanje tu med nami, tukajšnjimi žebbljarji, silno slabo, žalostno. Tare nas ubožstvo, pomanjkanje, kateremu sledi kot naravna posledica zaostajanje v razvitji telesa in duha. Slabotno telo in bledj obrazi govoré glasno, da smo oni del prebivalstva, kateremu žuga neizogibljivo pogin, ako se ne predrugačijo razmere, se nam ne zboljša stanje. Tudi v duševnem razvitju smo zaostali, v pravem oziru bi bilo marsikaj želeti — pripoznamo. Ime »kovač«, in to smo mi — bilo je in je še zaničljivo; pomeni toliko, kakor demolariziranega, spridenega, nič vrednega človeka; nečemo tajiti, da so to nekateri s svojim nelehim obnašanjem in nepravim ravnanjem — kar pa obsojamo, kakor so tudi naši predniki pravično obsojali — zakrivili. A kje je krivda, kje so prvotni vzroki, da nas loči tako rekoč »kitajski zid« od drugih občanov, da smo kakor zavrženi »Parias« zaničevani? Mnogi so vzroki naših slabih razmer, a poglobitna in najbolj očitna sta gotovo: ponočno delo in prevelika prostost ter zato nerednost pri delu.

Po naravni postavi in Božji zapovedi odločen je dan za delo, a noč v počitek. Po solnčnem zahodu »spava vsa narava«. In Bog je govoril: »Šest dni — ne noči — delaj.« Podnevno spanje, ko bi ga bilo tudi zadosti, ni v stanu, ker ni naravno, nikdar povrniti telesu onih krepčilnih moči kakor ponočno. In kakošen je podnevni počitek, ko biva v jedni sobi po več družin, katere nimajo odločenega časa za spanje? Jeden družega motijo pri počitku. In koliko ga je? V najboljšem slučaju 4 do 5 ur na dan. Težavno ponočno delo prenašati mora tudi slabejši ženski spol, gotovo v veliko škodo družini in občini, ne v prospeh

nравnosti. Zato so pa tudi v sosedni Kropi in Kamni Gorici, kjer si jednako nam služijo kruh s kovanjem, že davnej ponočno delo s podnevnim nadomestili. Zato je v pretečenem letu slavna vlada po državnem zboru ukrenila postavo, ki prepoveduje uporabljati ženske moči pri ponočnih delih.

Delavec je tu po polnem sam sebi pripuščen, uživa preveliko prostost. Kadar in kolikor hoče dela. Mnogo nepotrebnih praznikov imamo vsi skupaj. Koliko si jih napravljajo posamezni! Ker nikdo ne sili na to, da bi bilo delo jednakoerno vsak dan, dela marsikateri po 14 ur in znabiti še več časa skupaj, a drugo noč mora praznovati zaradi utrujenosti. Očividno je, da nam ta velika prostost ni v nobeno korist, da, mnogokrat je jedini vzrok pomanjkanja. Na Vas, gospodje fužinarji, jedino le na Vas je ležeče, da se odpravijo te nedostatnosti, da se naredi velikansk korak v zboljšanje našega stanja. **So sicer nekateri med nami, ki se trdovratno upirajo vsaki prenaredbi, ki hočejo pri starem ostati,** ki le nepremišljeno upijejo: »Plača se naj nam zboljšša.« pa ne pomislijo, da bi jim bilo uže pomagano, ako se odstranijo napominani vzroki. A upam, da se na neopravičene izgovore gospodje ne bodo ozirali ter odpravili gotovo škodljive in nepostavne razvade. Zato se podpisani zaupljivo obračajo do Vas z ponižno prošnjo: 1.) **Naj se odpravi ponočno delo sploh;** 2.) **naj se omeji prěstest ter upelje red pri kovanji** (Podčrtal k.)

To prošnjo podpisalo je 15 kovačev in 20 kovačic, in deputacija kovačev izročila jo je gospodom fužinarjem. Za gotovo se nađejamo, da ta klic po pomoči ne ostane glas vpijočega v puščavi, da se kovačem izpolnijo gotovo opravičene želje v interesu človečanstva.

Slovenski Narod je isto prošnjo objavil pod velikim naslovom: »GIBANJE ŽREBLJARJEV V ŽELEZNIKI« in na koncu dodal: »Slede podpisi 35 delavcev, 15 kovačev in 20 kovačic.«

Pismu fužinarjem, objavljenem v Slovenskem Narodu, je dodana obširna razlaga, po vsej verjetnosti Kljunova, ki daje sliko prejšnjih in sedanjih časov, časov cvetoče obrtnije in njenega sedanjega propadanja. Takole piše:

Jasne in glasne so besede v prošnji. Da gledamo pa podobo in pravi svetlobi, ne bode odveč nekaj opazek. — **Razvoda ponočnega dela je kaj ukoreninjena** (podčrtal k.) — od naseljenja tu se je menda tako kovalo. Lahko umljivo, da so se za vsaki napredek, recimo novost, tako težko pristopni priprosti ljudje vedno upirali. »**Tako bomo kovali kakor so naši očetje.**« (podčrtal k.) Gg. fužinarji imeli so nekaj prevelik strah pred kovači, neso se hoteli trgati ž njimi. Vendar je bilo prejšnje čase za vse boljše, za gg. fužinarje in za delavce. Izdelku odprta so bila pota na Laško in Hrvatsko posebno. Stroji neso tekmovali s človeško delavnostjo. Dober zaslužek so imeli kovači in lepo življenje. Je koval kdo eno noč, počival je potem lahko dve. Prosimi jih je bilo treba, da so prijeli za delo, ako so hoteli fužinarji mnogim naročilom ustreči. Vsak je zaklal doma prašička. Cvetoča obrtnija pridobila je našemu selu častno ime »trg«. A ko je bila Lombardija za naše cesarstvo izgubljena, zaprta je bila takoj glavna pot našemu izdelku, ker so bili nastavili visoko uvoznino. Blago je zastajalo. Pričel se je neugoden čas za vse. Pridobitev Bosne odprla je bila našim žrebljem novo pot. A ustavil se je zopet promet vsled konkurence Angleške, koja ložje stot 50 kr. ceneje uvaža kakor državljani.

Pa gg. fužinarji so menda ali bodo storili potrebne korake v obrambo domače obrtnije. Vsled izdelovanja s stroji (mašinski žreblji) padel je naš izdelek zelo, zelo v ceni. Zato je tudi zaslužek mnogo pičlejši, kakor poprej. Pa vendar so hoteli živeti kakor prej in nekateri so tudi tako ravnali. Koliko praznikov so si napravljali, ker nimajo nič ređu, v škodo sebi in fužinarjem. Sami zabresti morali so v pomanjkanje. Kdor je pa pridno in redno koval, pešati so mu morale moči, ker ne more imeti onega počitka kakor predniki. Škodljivo počitku je **ponočno delo** (podčrtal k.) že samo na sebi, kaj pa šele red — boljše nered —, katerega so se držali do najnovejšega časa. Nekateri pričenjajo ob 8. uri zvečer, drugi ob 11. uri in delajo potem neprenehoma skoro 10—14 ur.

Zvečer ob 5. ali 6. uri — drugi pozneje — imajo večerjo in potem siti gredo spat za dve ali tri ure. Ob napomnani uri gredo v »vijance«, kjer vlečejo in ostre trdo železo do 7. ure neprenehoma. Ob 7. uri imajo šele zajutrek »podmet«, drugi kruh in »heruš«.

Zgodi se pa čestokrat, da zapusti kovač svojo pomočnico, ali pa jo vzame soboj, da si privežeta dušo s pijačo žgano ali ponarejeno, kojo jim rada prodaja »mektajnarca«. Kuje pa tu vse, mlado in staro (ne, staro navadno, ker opeša, dobi pravico, da sme s košem obiskovati sosednje kraje), moški in ženske skupaj. Tu vidiš pri »ješi« hitro vzdigovati kladivo mlado žensko, a zraven nje ziblje škripajoče kolo njenega dojenčka. Dopoludne imajo navadno z izdelki opravilo. Opoludne jedo in po jedi se vležejo k počitku kake dve uri, ako nemajo drugega opravila. Tako je. Sodbo si lahko napravi vsakdo sam. Gg. fužinarji so že davno želeli predrugačenja, a ostalo je bilo vse pri željah. Sedaj pa, ko je večina kovačev sama zato, lahko z gotovim veseljem pričakujemo, da bodo želje res postale »meso«.

Kljunovo prošnjo v imenu 15 kovačev in 20 kovačic so fužinarji, predvsem Globočniki, sprejeli ko »sumljivo gibanje«, zato so kaplana zavrnil, naj se briga za cerkvene zadeve in zadeve bralnega društva, v obrtne razmere naj se pa ne vtika, »ker to ne spada v njegovo področje, temveč v one delavcev samih in njih gospodov«. Iz majhnega števila podpisnikov — v Železnikih je bilo tedaj nad 250 kovačev — je sklepati, da Kljun pri svoji prošnji niti med kovači ni imel dovolj opore. Še tisti, ki so podpisali, so verjetno podpisali zato, ker sta bila dva dni pred izročitvijo prošnje kaplan in župnik pri J. Globočniku in ga vprašala, če fužinarji morda ne nasprotujejo temu, da se odpravi nočno delo in vpelje red. Kovači se namreč niso upali prošnje podpisati, preden niso vedeli za voljo svojih gospodov.

Maketa vigenjca v muzejski zbirki v Železnikih. (Iz: F. Planina, Skofja Loka s Poljansko in Selško dolino, 1972, 160.)

Kako so fužinarji reagirali na »gibanje žrebljarjev v Železnikih«, je razvidno iz dopisa, ki ga je eden izmed Globočnikov v svojem imenu in v imenu obeh bratov poslal Novicam. Čeprav je bil dopis napisan v njihovem »občevalnem jeziku«, to je v nemščini, ga uredništvo Novic ni zavrnilo, dalo ga je prevesti in objaviti v št. 49, 9. decembra 1885 na strani 395. Globočnik piše v njem:

Iz Železnikov 6. dec. — V »Ljublj. Listu« št. 276. od 2. decembra t l. se je poročalo, da je deputacija treh kovačev izročila prošnjo pri gospodih fužinarjih, v kateri se je prosilo: 1) Naj se odpravi ponočno delo sploh, 2) naj se omeji prostost ter vpelje red pri kovanju. Popravlja se, da je to deputacijo vodil glavni pouzročitelj tega gibanja med kovači gosp. M. Klun kot predsednik slovenskega bralnega društva. Iz tega se vidi, da to obrtno gibanje ne izvira od kovačev, marveč od železniškega bralnega društva, ker to prošnjo je podpisalo le 15 kovačev in 20 kovačic, v resnici je pa v Železnikih nad 250 kovačev. Sicer pa so si gospodje fužinarji uže večkrat prizadevali pri kovačih, da bi se ponočno delo kakor tudi navadni »plavi« ponedeljki in brezštevilni takozvani soprazniki (po 1—3 v vsakem tednu) odpravili, kar je pa preprečilo nasprotovanje kovačev.

Opomnimo pa, da se kovači ne plačujejo od dneva, ampak po teži skovanih žebeljev, in da jim je na volji, ponoči ali podnevi delati, kakor jim bolje kaže.

Duhovni gospod predsednik bralnega društva naj se briga le za cerkvene reči in pa zadeve bralnega društva, ne pa za obrtne razmere, ker to ne spada v njegovo področje, temveč v ono delavcev samih in njih gospodov.

Kako malo resna volja prosilcev je, da bi se odpravilo ponočno in vpeljalo vsakdanje delo, kaže to, da so isti v pretečenem tednu le tri dni delali in da so po neobhodnem »plavem« ponedeljku še le v torek delo začeli in uže po polurnem delovanju delo popustili, si kupili špirta, sladkorja in dišav ter si napravili škaf »žganja«, katero so s »korcem« pili in pijani omahovaje zapustili svoje »vigence«.

Odličnemu govorniku bralnega društva Tomažu Dolencu, po domače Čečku, ni bilo pretežavno ponoči vstati in delavcem špirta itd. dati ter jih v njihovem pohajkovanju podpirati.

Fužinarji
»Znan triumvirat«.

Dasi so Globočniki natanko vedeli za vsebino prošnje in vse okoliščine v zvezi z njo, saj sta kaplan Kljun in župnik Mrak dva dni pred njeno izročitvijo fužinarjem o vsej zadevi obvestila J. Globočnika, so v dopisu Novicam podtikali »gibanje žrebljarjev« kaplanu Kljunu. Ta je na dopis poslal Novicam pojasnilo oziroma popravek, ki so ga prinesle v naslednji številki — 50, 16. decembra 1885 na strani 402:

Železnike 11. dec. (V popravek na dopis v zadnji številki »Novic«.) Dvomim, da bi »triumvirat« vedel, kaj se je pisalo v zadnji številki »Novic«, še manj me more pa kdo preveriti, da bi bili oni to pisali.)* So pa — ne dela jim časti tako poročilo, veljave jim ne bo pridobilo pred svetom. Neresnica in zasukavanje pravemu možu ni lastno. Res je, da sem se jaz — a v soglasji z gosp. župnikom delam, kar delam — ko me ne bi bili tudi tehtniši krščanski nagibi priganjali, uže iz človekoljubja živo zanimival za mučeniški rod. O vsaki priliki govoril sem zoper razvade, kazal na slabe nasledke, ki izvirajo iz ponočnega dela in nereda za dušo in telo. Mnogokrat povzdignil sem glas v društvenih prostorih, ker je bilo več kovačev zbranih, torej lepa prilika. S prepričanjem sem jih hotel odvrniti od ukoreninjenih razvade. Je mar pa z mojim prizadevanjem društvo osramoteno, prostori oskrunjeni? Ni li to čast društvu, ni dokaz, da društvo v resnici blago in prav deluje? Res je tudi, da sem šel tudi jaz s kovači, ko so nesli prošnjo gg. fužinarjem, a ne kot predsednik bralnega društva. In zakaj? 27. novembra, dva dni pred izročitvijo prošnje, bila sva z gosp.

župnikom pri g. J. Globočniku in ga vprašala, ako nimajo fužinarji nič zoper to, da se odpravi ponočno delo in vpelje red. Kovači se niso upali podpisati. preden niso vedeli za voljo svojih gospodov. Zagotovil naji je gosp. Globočnik, da je bila to uže davnej fužinarjev vroča želja, ter rekel, da ni treba nobene prošnje, ker bodo sedaj sami za to skrbeli. A gospodje so bili silno nahujskani po zlobni osebi, češ da sem jaz kovače podpihoval. naj se vzdignejo zavoljo preslabega zaslužka. V opravičenje — ne pisal ne govoril nisem o tem — obljubil sem mu prošnjo prinesiti. Moški besedi gosp. fužinarja sem verjel — nameravana prošnja bi se opustila Zavoljo večje gotovosti in da bi se gospodje na kovače same opirali, se podpisi niso opustili. — Ko so nesli kovači prošnjo, šel sem z njimi, da sem spolnil besedo dano g. fužinarju. Podpisana je od 35 kovačev (mojstrov večidel), toraj 70 delavcev. — Čudne, pa tudi žaljive so besede, naj se le pečam s cerkvenimi zadevami in z bralnimi društvom. Logika, logika! Ali sem kedaj svojo dolžnost zanemarjal. Ni lepo svojo lepo stran kazati — se hvaliti, to tudi ni moj namen, a zagovarjati se mi je. Ne vem, kako bodo moja dela na tehtnici Božje pravice obstala, pa pokažejo naj mi le enega v celi fari, da sem mu kaj odrekel — le enega, da mu ne bi bil z veseljem skazoval pravice in dolžnosti svojega stanu. Ravno gospodom fužinarjem storil sem iz ozira, k čemur me ni vezala dolžnost, uslugo v pretečenem letu, ko niti še kaplan nisem bil. Drugi morali so k izpraševanju, a njih hlapce sem posebej v nedeljo podučeval. Nimajo torej nikakega vzroka sumničiti o natankem spolnovanju mojih dolžnosti. Jaz ne delujem samo kot kapelan, ampak sem pomočnik gosp. župnika. Menijo pa gospodje fužinarji, da je tukajšnja duhovščina tako malomarna, da jej ni nič na tem ležeče, kaka je nrvnost v duhovnjiji! Kdo bi pa trdil, da vpliva ponočno delo, ko kujejo moški in ženske — večidel mladost — skupaj, dobro na nrvnost? — Je res te misli »triumvirat«, da je od fužinarjev in delavcev odvisen čas kovanja? Kaj pa volja Njih Veličanstva, c. kr. postava? Ali ni veljavna tudi za Železnike? Kje ste čuvari postave? Čudno je, da nočejo gospodje fužinarji spoznati kovačev za svoje delavce, a spoznajo jih, da živajo postavno prostost, da imajo prodajalnice za svoje delavce. — Gotovo ni v čast fužinarjem, da trosijo po časopisih slabosti svojih delavcev in rojakov, naj bi jih rajši odpravili! Pa ko bi bilo le resnično, kar se je poročalo. Na večer 1. decembra začeli so kovati ob 9. uri in so nehali ob 4. zjutraj, torej ne po polurnem delu. Znabiti je vplival nanje somenjski dan, ki je bil v ponedeljek tu — dobili niso potrebnega počitka. Zapustili so kovačnice in šli v stanovanje nekega kovača. Bilo jih je 20. Vnamejo se tam za »Eliashohengeist«, pijača nedolžna, podobna hruševi vodi. Pijača ta prišla je menda iz Kamnegorice sem v navado. Vsak zapil je za zajutrak 6 kr., kruh imeli so seboj. Kupili so potem 1 funt sladkorja, 2 litra špirita, za 10 kr. dišav pri T. Dolencu (Čečku), poštenjaku, možu značajnemu, ob 5. uri zjutraj. Ako se zdi gospodom to »po noči«, kaj more revež za to, da je on s svojo polovico ob tem času na nogah, da si služi z malo prodajo borni kruh. Spirit so potem skuhal — naj objavim ves recept — v dveh ponvah in ga zllili res v škaf, v katerem je bilo 6 litrov vode, namesto v dve skledi. Potem so si privezali duše. Zajemali so s kupico, ne s korcem. Korca ne premore ista hiša.* Ni res, da bi bili vsi tisti, ki so prinesli prošnjo, zraven — bil je le eden.** Ni res, da so se iz vignonice opotekali, ker so bili v hiši. Toliko v razjasnilo. Sicer pa obžalujem, da so dali inteligentni fužinarji svoje ime za take čenče. A resnico je govoril, če tudi v oči bode.

Matej Kljun

* Dopis došel nam je v nemščini od znanega železniškega gosp. fužinarja.

** Došli dopis je nemški razun malih besedi, in s tem je izraz »Schöpfer« (šefla), v slovenski prevod sprejeli smo pravilni izraz »korc«.

** Tega dopis ni trdil.

O nadaljnem razpletu »gibanja žrebljarjev v Železnikih« iz tedanjih časopisov ničesar ne izvemo, zakaj dopisi iz Železnikov so presahnili, kakor ugo-

Racovnik z značilnimi hišami, stanovanji nekdanjih kovačev-žebjarjev. (Iz: F. Planina, Skofja Loka s Poljansko in Selško dolino, 1972, 157.)

tavlja Dušan Kermavner v razpravi Pavperizem (obubožanje) v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem pred sto leti (Loški razgledi XVII/1970, str. 60) in sledi razpletu dogodkov po ohranjenih spisih kranjskega deželnega predsedstva o ukrepanju upravnih oblastev. Tu izvemo najprej, kako je okrajni glavar v Kranju, brž ko je izvedel o »žebljarskem gibanju« v Železnikih, dne 31. decembra 1885 uradno pozval »lastnike fužin brate Globočnike (Johana, Antona in Leopolda, op. k.), naj uredijo delavske razmere v smislu zakona z dne 8. marca 1885 zlasti glede delovnega časa, delovnih odmorov mladoletnih pomožnih delavcev, delovnega reda in bolnih delavcev« — za te naj bi ustanovili delavsko bolniško blagajno — in naj mu potem poročajo, kako so vse to uredili.

Med pogajanjem med fužinarji in kovači se je v marcu 1886 Bernard Lotrič z nekaj drugimi kovači pritožil na okrajno glavarstvo, da razmere še niso urejene, in ga prosil, naj pomaga pri odpravi protizakonitosti v železnikarskem »tovarniškem obratu«, zlasti »nočnega dela žensk in otrok«. Po sodbi okrajnega glavarja je tudi to pritožbo napisal kaplan Kljun...«

Tudi po novem delovnem redu od dveh ponoči do treh popoldne — ki so ga uvedli fužinarji Globočniki, ponočno delo ni prenehalo. Večina žebjarjev je še zmerom zagovarjala nočno delo in tudi še dalje delala ponoči. Prišlo je celo do hudih nasprotij med kovači, ki so začeli delati podnevi, in med tistimi, ki so vztrajali pri nočnem delu. Ta nasprotja so ponehala, ko je ugasnil ogenj v plavžih in vigenjcih. Tudi nasprotja med fužinarji in kaplanom Kljunom in župnikom se niso polegla. Kljun si je privoščil kliko fužinarjev Globočnikov, kateri je pripadal tudi župan in učitelj Jožef Levičnik, in jo označil kot »gospo-

sko zbornico«. Do zadnjega se je prizadeval, da bi lajšal socialno stisko žeb-ljarjev in se trudil, da bi jim v okviru bralnega društva pomagal do širših obzorij. Odsev teh prizadevanj je eden njegovih zadnjih dopisov, ki ga je obja-vil Slovenec 16. aprila 1888, v katerem med drugim piše: »Kaj burno je postalo življenje zadnji čas v našem malem trgu. Kovači predramili so se v toliko, da so se začeli zavedati, da so ljudje, da jim gredo človeške pravice. Nekaterim ljudem se ve, da to ni po volji; za svoje zanemarjene ter ubožne rojake ni-majo družega kakor psovke, dasi radi spravljajo njih krvavo zaslužene kraj-carje. Da bi jim pa podali roke ter jih oteli dušnega in telesnega pogina, zato se ne zmenijo...«

Malo pred odhodom iz Železnikov jeseni 1866, ko je bila najhujša socialna stiska pred vrati, je Kljun poslal Slovenskemu Narodu (št. 201, 3. sept. 1886) dopis s pomenljivim naslovom »Klic na pomoč«:

Tukaj... živilo se je okolo 800 oseb z izdelovanjem žebeljev in v to spada-jočih stvari. Zaradi slabega zaslužka moralo je popustiti v zadnjih desetih letih nad polovico delavcev to delo in akoravno neradi, so vendar se morali podati od ljubega domu po svetu s trebihom za kruhom. Mi drugi smo pa le toliko služili, da smo pri največji skromnosti in ubožtvu sebe in svoje družine komaj preživili. — Zadnji čas nas je bilo zopet nad 70 oseb odpuščenih in zdaj vlada pri odpuščenih največja revščina in obup, ker ni nič zaslužiti in nič jesti. — Tudi pretijo, da nas bodo vse druge tudi odpustili in tako bo nastalo še večje gorje. Kaj bo, ko pride mrzla sapa, s čim se bomo takrat živeli? — Mi, ubogi delavci v Železnikih, zdaj ponižno prosimo vse gospode, ki imajo kaj vpliva, naj nam v skrajni bedi kakor koli priskočijo (na pomoč) in olajšajo obupni naš položaj, saj živj vendar ne moremo v zemljo... Se jedenkrat prosimo, usmilit se nas vi, katerim je Bog dal, da bi lahko revnim pomagali — Pro-simo, ne odlašajte, ker skrajni čas je, sila in reva trkata na duri. Priskrbite nam dela in zaslužka! — Zapuščeni kovači železniški.

Ob Kljunovem odhodu so bili žalostni zlasti mladi žeb-ljarji, nasprotniki pa so pokazali svoje veselje s tem, da so najeli fužinarskega ribiča, da je ob njegovem odhodu streljal z možnarji. V zvezi z nočnim delom in z ukinitvijo te zakreninjene navade, za katero se je prizadeval kaplan Kljun, je zapisal zgodovinar in arheolog Alfonz Müllner (Argo VII/1899, str. 99): »Vsa priza-devanja, da bi odpravili navado nočnega dela, so bila brezuspešna in so si vsi, ki so se za to potegovali, nakopali celo sovražnike, med njimi dolgoletni že-lezniški kaplan in župnik Matevž Kljun v letih 1885 in 1886.«

Propad fužinarstva in žeb-ljarstva je prinesel brezposelnost in siromaštvo, ki sta se nadaljevala sicer v drugačnih oblikah do nove industrializacije Že-leznikov. Pogled v razmere v začetku našega stoletja nam pokaže obširen dopis »Železnike in njih propad«, ki ga je objavil Slovenec 22. decembra leta 1906. Članek je napisal dober poznavalec takratnih razmer, saj navaja v njem vse vzroke propada in možnosti, ki bi Železnike vsaj deloma rešile velike revščine in brezposelnosti:

V Železnikih se je zadnje dni bil živahen boj pri občinskih volitvah med dvema strankama. Teh strank ne loči toliko politično naziranje, kakor domači gospodarski oziri. Na eni strani tisti, ki imajo kaj, na drugi strani oni, ki imajo malo ali nič. Pisec teh vrstic hoče nepristransko in mirno v glavnih potezah razjasniti položaj. Zanimive so razmere v Železnikih, dasi zelo žalostne, za vsa-kega, ker dokazujejo, kako propade sčasoma vsak kraj in vsako podjetje, če ga ne vodijo nesebični možje, ki jim je poleg lastnega žepa mar tudi sološna ljudska blaginja. Na drugi strani pa vidimo, da mora propasti in propade vse, čemur ne da zdrava organizacija življenjske sile.

V Železnikih je cvetela pred leti razmeroma živahna železna industrija. Bavili so se s fužinarstvom in z žebjarstvom ter izdelovali zvaljano žico. Živahno je bilo takrat in ljudstvo je vsaj toliko zaslužilo, da ga ni bilo strah bližnje bodočnosti. In danes? Tiho je vse in mirno. Topilnice so porušene, kovačnice so razvaline. Jesenovc se podira. Le par koles pri kovačnicah od časa do časa milo cvili, kakor bi umirala. Inako se človeku zdi ob tem propadu in ob teh razvalinah, če se spominja, kako je nekdanj tu bilo vse polno življenja.

In kaj je vzrok, da so Železniki danes kakor mrtvi? Gotovo predvsem razvoj velike železne industrije po tovarnah, s katero je malemu delavcu težko konkurirati. Toda poleg tega so še drugi vzroki. Najprej delodajalci. Polnili so svoje žepe, kupovali gozde in bogateli in tako trdno podlago postavili svojemu obstanku. Ne trdimo, da so obogateli samo od kovaštva, ampak tudi z različnimi kupčijami, špekulacijami itd., a podlago so imeli od svoje male industrije, torej od kovačev. Ko pa so videli, da se kolo časa vrti naprej in se ne bo dalo več izhajati s patriarhaličnimi napravami, ampak da bi bilo potreba kaj narediti, da se vzdrži obrt in zagotovi košček kruha tistim, ki so celo svoje življenje delali zanje, niso ničesar storili. Mislili so: mi imamo dovolj, delavci pa naj gledajo, kako se bodo preživeli. To je bila krivda delodajalcev, da niso o pravem času skrbeli za delavce, dasi jim je bilo to mogoče. Če so bili priprosti nerazsodni delavci lahkomišelní, da niso znali pogledovati v prihodnost, je bila dolžnost njihova, kot izobraženejšega in dalekovidnejšega dela ljudstva skrbeti zanje. Ne samo, da niso ničesar storili, ampak vsakega, ki je namignil, da bi bilo treba kaj storiti za Železnike, so neusmiljeno pobili. Ko bi mogel pokojni gospod kaplan Klun vstati iz groba, zaklical bi tem ljudem: »Glejte, kar sem napovedal, to se je zgodilo. Železniki so propadli. Povedal sem vam to in svetoval, kako bi se dalo zlu odpomoči, a vi ste me zato preganjali kot zločinca.« Pred kakimi 20 leti je bil namreč za kaplana pri nas gospod Klun. Videl je, kako nezdrave razmere so in je hotel po svojih močeh pomagati. Svetoval je, naj se odpravi ponočno delo, ki je bilo na kvar morali in telesu, prigovarjal, naj se skrbi za delavce za slučaj starosti in bolezni in seveda opozarjal tudi, da morajo v tem pogledu delodajalci kaj storiti. Ustanovil je bralno društvo, zakaj ljudstvo je bilo silno nevedno. In nasledek tega blagega prizadevanja je bila nečuvena gonja proti gospodu kaplanu. Zanimivo je čitati »Slovenca« in »Slov. Narod« iz onih časov. Člane bralnega društva so našantani hlapci in nekateri zaslepljeni trpini-kovači napadali. G. kaplan je žalosten odhajal iz Železnikov, videč propad trga, nebrižnost in nasprotstvo onih, ki bi lahko kaj storili, in zaslepljenost tistih, o katerih je vedel, da postanejo berači, kar so danes v resnici.

Ker hočemo biti nepristranski, moramo nekaj krivic tudi delavcem odmeriti. Bili so pač nekoliko lahkomišelní. Zaslužka si niso znali razdeliti in preveč praznikov so imeli. Veliko je bilo takih — vsi seveda ne — ki so bili zadovoljni, da so imeli kaj za nedelje in ponedeljke, za bodočnost jim ni bilo mar. Kar pa moramo nekaterim posebno na rovaš napisati, je dejstvo, da so bili sami prav tako proti izboljšanju delavskega položaja kakor njihovi delodajalci. Bili so mrtvo, nerazsodno orodje, prava mašina nekdanjih železniških mogotcev. Zlagali so pesmi, v katerih so oboževali svojo gospodo in jih skoro molili kakor bogove. Sram mora biti človeka, ko te stvari bere — take pesmi se še dobe v Železnikih — in pomilovati siromake, ki se tako ponižujejo. Seveda niso bili vsi taki. Bralno društvo je marsikomu odprlo oči. Neverjetno je pa to, da je še danes nekaj ljudi, ki so popolni berači, ki vidijo, kako se je zanje skrbelo, pa vendar kakor pribiti stare razmere hvalijo in imajo še sedaj nekaternike za višja bitja.

V Kropi in Kamni gorici je začela tudi obrt propadati kakor v Železnikih, toda razsodni možje so o pravem času to zapazili in se združili. Pomagali so k združitvi ne samo delavci, ampak pri tej akciji so jih vodili imoviti možje in podpirali so jih občinski odbori, ki so vse storili, da imajo delavci vsaj za silo zaslužka. V Železnikih pa so bili občinski odbori vedno taki, da niso v tem pogledu čisto nič storili. V zadnjem času so se začeli kovači sami nekaj gibati in skušali ustanoviti zdruogo. Letalo je par mož od Poncija do Pilata, bili so pri deželni vladi, ki jim je obljubila pomoč. A vendar vse stoji, ker se nočejo zavzeti za to podjetje veljavnejši možje, predvsem občinski odbor. Treba bi bilo

pač nekoliko začetne glavnice, ki bi je ne bilo pri dobri volji težko dobiti. Če ne zaupajo vodstva priprostim delavcem, naj sami zadrugo vodijo in mora iti, če gre v Kropi.

Kaj pa se je za prospeh Železnikov storilo v zadnjem času? Nič. Župan je pač dosegel, da so vsako leto nabori za vojaške konje. Dobro, nekaj je tudi to. Ali kaj pa imajo od tega Železnikarji? Doseglo se je, da so pri nas uradni dnevi. Tudi to je nekaj in gotovo smo županu hvaležni, v kolikor je pripomogel, da so se vpeljali. Toda kakega gmotnega dobička od teh dnevov vendar le nimamo. Povzdignili se Železniki zaradi tega niso čisto nič. Če stranke nekaj četrtink vina popijejo, se to vendar ne more imenovati poseben zaslužek za Železnike.

Nikomur izmed občinskih odbornikov nočemo osebno ničesar očitati. Osebnostno so lahko največji poštenjaki, toda kot odborniki so bili premrtvi, premalo agilni, ki niso veliko skrbeli za splošni blagor. Ni zadosti, če se nekoliko skrbi za ubožce, ki jih je mnogo in so veliko breme za občino; boljše bi bilo skrbeti, da v bodoče beračev ne bi bilo. Gospod župan se je posvetoval z dvema svojima sosedoma in kar so trije sklenili, bil je gotov sklep, ki so ga v seji vsi kakor na komando potrdili brez pomislekov in brez debate. Nihče nam ne more zameriti, če trdimo, da ni dobro, če sedi leta in leta sama žlahta v odboru. Nikomur niso pustili medse, kakor da bi bila njihova čast in pravica dedna. Kjer ni opozicije, je dandanes vse javno delovanje nezdravo.

V Železnikih so svoje dni imeli občinske gozdove. Vsakdo si je smel iz njih drv pripraviti, kolikor je potreboval. Eden gozd je bil v Mlakah, drugi v tako imenovanem Hrvaškem hribu (Kovaškem?!, op. k.). Kar pride na misel umrlemu gospodu Jan. Globočniku, da je hotel gozd v Mlakah prepisati na svoje ime. O pravem času se mu je po robu postavil pokojni župnik Luka Košmelj in resnično gozd rešil občini. Pozneje se je parceliral na posamezne hiše. Nekaj let pozneje pa pride posestnikom v Gorenjih Železnikih na misel: če so bile Mlake občinske in so se razdelile med občinske posestnike, mora se tudi Hrvaški hrib (gre za Kovaški hrib, oz. Kovaški vrh, op. k.), ki je ravno tako bil svoj čas občinski kakor Mlake. Kovaški hrib pa je bil že razdeljen med nekatere posestnike, ki so nekaj let sem davke plačevali. Začela se je tožba, ki še zdaj ni končana. Odbor je veliko napako napravil, da se ni hotel za to stvar prav nič zmeniti, ampak je kratkoma odklonil prošnjo, naj poišče potrebnih podatkov v občinskih aktih. Mi se nočemo v to spuščati, le toliko še drzno pripomniti kot nejuristi, da se nam to priposestvanje ne zdi pravo. To pa zaradi tega ne, ko se nam zdi priposestvanje v 30 ali 40 letih le takrat pravično, če je lastitelj užival z dobro vestjo, da je njegovo. Tj ljudje, ki imajo sedaj Kovaški hrib, so dobro vedeli, da je bil gozd nekdanj občinska last.

Vse to je pri zadnjih občinskih volitvah razburilo duhove. Nastopili so proti staremu odboru in zmagali v II. in III. razredu.

In kaj sedaj?

Kot nepristranski opazovalci pa trdimo že danes, da bo novi odbor samo v tem slučaju pripomogel do boljših razmer pri nas, če se bo potrudil, da se kaj napravi, pri čemer bi imeli brezdelni Železnikarji gotov zaslužek. Samo drug odbor brez kake nove uvedbe ne bo nič koristil.

Kaj bi se dalo narediti? Karkoli. Mislimo pa na te stvari:

1. Čipkarska šola. Ženske so se navadile klekljati in tega ne bodo opustile, tudi ko bi nič ne zaslužile. Izvežbane pa v tem poslu niso, zato malo zaslužijo, od 20 do 30 kr. na dan. Občinskemu odboru se je že nudila prilika, da nastavi učitelja za čipkarstvo in bili so v besedah vsi odborniki s tem zadovoljni, naredili pa le niso nič.

2. Kovaška zadruga. Delavcem mora iti na vsak način občinski odbor na roko za pridobitev ustanovnega kapitala in mora zadrugi dobiti državno podporo.

3. Najboljše pa bi bilo, da bi se zidala kaka tvornica za železne, še morda ugodnejše, za lesne izdelke. To bi pač lahko zasebniki naredili. Toliko kapitala je pač v Železnikih, da je kaj takega mogoče. Ali človek se mora za glavo prijeti, ko vidi, da ni nobene podjetnosti. Kakor kokoši na svojih jajcih sede na svojem denarju in so zadovoljni, če dobivajo svoje obresti iz hranilnice

in od hipotek. Ali da bi s kakim rizikom svoj kapital investirali, to jim še na misel ne pride. Toliko lesa in vse se izvozi kot deske in oglje. Čakajo tujca, da si osvoji lepi kraj, da obogati pred njihovim nosom in se smeje tem malenkostnim, boječim možem. In vendar bi gotovo novo, boljše življenje zavládalo v razbitih Železnikih, ljudje bi imeli svoj kruh, delodajalci svoje dobičke in zavest, da so vendar nekaj storili za svoj rodni kraj in ga oteli pogina.

Naj se te skromne vrstice sprejmejo dobrohotno, ker so bile pisane iz najboljšega namena. Pisec ni hotel nikogar žaliti, ampak pojasniti kratko razmere v Železnikih. Vodi ga najboljša želja, da bi se začelo novo življenje v trgu.

Brez organizacije in skupnega dela vseh strank pa tudi najboljši odbor ne bo ničesar dosegel.

X. Y.

Kako je članek prizadete v živo zadel, je očitno iz tega, da se jim je mudilo nanj odgovoriti. Dcber teden pozneje je Slovenski Narod prinesel odgovor pod naslovom »V obrambo resnice« (v št. 298, 31. decembra 1906). Odgovor je bil objavljen na prvi in drugi strani časopisa, kar je bilo nenavadno:

V OBRAMBO RESNICE

Iz Železnikov, koncem decembra 1906.

Zadnje občinske volitve v našem trgu so dale gotovim krogom povod, da so začeli z veliko strastjo napadati v javnosti naše fužinarje, češ da so oni prvi,

Železniki: Okno iz starih kovaških časov. (Iz: F. Planina, Skofja Loka s Poljansko in Selško dolino, 1972, 161.)

če ne edini krivci na gospodarskem propadanju Železnikov; poleg tega pa se jim je tudi očitalo, da so si na nepravilen način ali pa celo na nepošten način prilastili nekaj občinskega imetja.

Dokler smo te napade, katere je otvoril »Naš List«, smatrali za navaden volilni manevar, se nam ni zdelo vredno, da bi se spuščali v javno polemiko z ljudmi, katerim je dobro vsako orožje — izvzemši resnice! A ker ti napadi tudi po volitvah niso ponehali, temveč so se preselili tudi še v »Slovenca«, je pač potrebno, da se izve na tem mestu resnica.

Predvsem je torej velika krivica, ako se trdi, da so delodajalci-fužinarji krivi žalostnega propada železne industrije. Nasprotno, oni so držali obrt v najtežavnejših časih samo zaradi tega, da so imeli ljudje zaslužka; celih 20 let se jim je vsled tega množila v skladiščih mrtva zaloga žebeljev in le srečen slučaj je nanesel, da se jim je po okupaciji Bosne posrečilo odriniti staro zalogo v to deželo. Uvidevši, da staro blago ne gre več, poskusili so potem upeljati izdelovanje raznovrstnih žebeljev, kakor se rabijo pri železnica in izdelujejo v Kropi in Kamni gorici; omislili so si potrebno orodje, a naleteli so na odločen odpor — pri žebeljarjih — delavcih, ki o kaki novotarji niso hoteli ničesar vedeti, temveč so se hoteli držati le izdelovanja žebeljev, kakor so jih delali še njihovi pradedje. Kdor pozna to naše ljudstvo, nam bo verjel! Ravno taka je z nočnim delom, katerega so se delavci krčevito držali vzlic vsemu nasprotnemu prizadevanju fužinarjev in oblasti. In končno so potem žebeljarji sami zapustili delo, zlasti za časa gradnje ceste v Podbrdo in pa železnice; trditev, da so fužinarji brez usmiljenja odsovlili delavce, je torej tudi grda neresnica. Očita se naposled fužinarjem tudi, da so pred leti preprečili zgradbo predilnice v Železnikih, dočim je resnica, da so se zanjo *potegovali*; odposlali so namreč svojega družabnika v družbi s tedanjim državnim poslancem Koblarjem k lastniku tržiške predilnice s prošnjo, naj bi ustanovil filijalko v Železnikih, kar pa je mož odločno odklonil, češ da je oddaljenost od železnice prevelika itd.

Iz vsega tega naj blagovoli izprevideti razsodno občinstvo, da je bilo napadalcem fužinarjev na mari le brezvestno hujskanje nerazsodnega ljudstva zoper one sotržane, katerim se marsikakih zaslug za naš kraj ne more odrekati. Žrtev takih hujskačev je bil svoj čas tudi pokojni kaplan Klun, na katerega se »Slovenčev« dopisnik sklicuje in kateri je pred svojim odhodom iz Železnikov odkritosrčno priznal, da je bil slabo informiran in zapeljan.

Vrhunc nepoštenega hujskanja pa je končno očitanje, da so si fužinarji na nepravilen način prilastili občinski svet. Gre tukaj za »Kovaški vrh«, »Njivico« in »Mlako«. Kar se prvega tiče, je poklicana gosposka že pred 66 leti priznala, da je last fužinarjev, in od tedaj so ga le-ti mirno in izključno uživali ter so bili vedno tudi v zemljiški knjigi vpisani kot lastniki; dovoljevali so pa svojim delavcem in žebeljarjem čisto *prostovoljno*, da so smeli dobivati v gotovi izmeri iz tega gozda les za kurjavo. To dovoljujejo tudi še dandanes, akoravno v to, kakor rečeno niso obvezani. In v zahvalo se jim sedaj očita, da so nepošteni posestniki tega gozda. To je vendar preveč! Saj se je vendar še-le pred par meseci po zapriseženih izpovedbah popolnoma verodostojnih prič dokazalo, da je bil »Kovaški vrh« le zgolj po pomoti nekaj let vpisan v občinskem inventarju, da si pa občina nikdar ni svojila in ni mogla svojiti kakršnihkoli pravic do tega gozda. Sedaj imamo nov občinski zastop, ki ni prijatelj fužinarjev. Čemu ne toži, ako misli, da imenovani svet ni prosta last fužinarjev? Potem se bo že izkazala jasna resnica na edino pristojnem mestu. Kdor pa uboge reveže zapeljuje v brezupne pravde in s tem v občutne stroške, ali pa celo v nevarnost zopora, kakor se je to nedavno zgodilo, tisti gotovo ni prijatelj ljudstva! — Kar se tiče »Njivice«, je ta svet g. Anton Globočnik prostovoljno *podaril* občini, akoravno ga je bil njegov oče pošteno kupil in plačal. In celo tak čin se zlorablja v hujskanje revežev. Zares žalostno. Istotako izmišljena je trditev, da je skušal pokojni g. J. Globočnik prepisati občinski svet »Mlaka« na svoje ime. Res je namreč le, da je o priliki postopanja za agrarno razdelitev tega zemljišča potezal se za pravice *gostačev* do sorazmernega užitka, da pa za svojo osebo ni zahteval nikakih pravic.

In s tem smo povedali v kratkih potezah golo resnico. Po našem prepričanju je bodočnost Železnikov odvisna od *složnega* delovanja vseh slojev prebivalstva;

najslabše sredstvo za zboljšanje razmer pa je hujskanje nevednega ljudstva zoper imovitejše sotržane, ki sami tudi trpe pod splošnim gospodarskim propadanjem. In če se potem poslužuje hujskač za orožje še očitne neresnice, potem bi se morali vsekakor združiti zoper tako nepošteno početje vsi pošteni možje brez razlike stranke. — To naj pomislijo tisti, katerim mora biti blagor Železnikov ne le na jeziku, ampak tudi na srcu.

Iz navedenih zapiskov, povzetih večidel iz časopisov, odseva hiranje in konec železarstva in fužinarstva v Železnikih, odseva tudi podoba časa in ljudi, razmerja med fužinarji in kovači, boj enih za obstoj in prizadevanje drugih, da iz tega propadanja rešijo zase in za svojo prihodnost, kar se da: predvsem gozdove. Pravda za Kovaški vrh se je vlekla leta in leta. Prišla je prva svetovna vojna, ki je splošno revščino le še povečala. Obdobje med dvema vojnama revščine ni odpravilo. Železnikarji so bolj živetarili, kakor živeli. Del industrije in obrti ni reševal brezposelnosti in siromaštva, mnogi so morali v druge kraje za kruhom. To obdobje bi bilo treba še obdelati.

Po drugi vojni, v kateri so Železniki plačali velik davek, je eden izmed odločujočih dejal: Za Železnikarje doma ne bo kruha, naj gredo na Jesenice ali po dolini kamorkoli. Podjetni domačini so se znašli. Iz skromnih začetkov, ki so jim botrovale podedovana ljubezen do kraja, žilavost in pridnost, se je tudi v Železnikih in v sosednjih vaseh naselila industrija, ki je zagotovila obstoj in kruh ne le domačinom, marveč tudi prebivalcem oddaljenih hribovskih naselij.

Seveda je s starimi časi izginil tudi nekdanji način življenja, poln starih šeg in navad. Ljudje so živeli teno drug ob drugem, v posameznih hišah je stanovalo po več družin, včasih celo več družin v eni večji sobi ali v opaženih podstrešnih kamrah. Izginili so zanimivi originali, na katere je ostal le še spomin. Izginili so posebneži, modrijani, uporniki, in berači; eden ali drugi bi zaslužil spomin v povestni obdelavi.

In danes? Eden najstarejših Železnikarjev, če ne celo najstarejši, ki je tudi sam še hodil kot otrok v vigenje kovat, profesor dr. France Koblar, je zapisal: »Življenje (od takrat do danes) se je zelo spremenilo. Zmenjali so se tudi ljudje. Drugačne so tudi gospodarske razmere. Stare domače industrije že davno ni več — bilo je pravzaprav samo manufakturno razmerje, če izvzamemo fužinske obrate — prišle so tovarne in rešile kraj popolnega propada. Ljudje zdaj razmeroma dobro živijo, a malo utegnejo. Starih časov ne morem hvaliti, bilo je čez mero trpljenja in revščine. Duh pa je bil drugačen kakor današnji, lahko rečem boljši. Ne poznam dovolj vseh današnjih razmer, a zdi se mi, da so ljudje nekaj izgubili. Nekdanje življenje je imelo več duha, današnje se obrača v mehanizem. Namesto prazničnih navad se pogreva folklo- ra, ki nima več korenin in je samo še spomin na nekaj, kar je bilo. Človek je drug. Pa bi bilo treba le nekaj storiti. Ob športna tekmovanja bi postavili več ljudske prosvete — zdravemu telesu je treba tudi zdrave duhovne moči. To je sicer zapleteno vprašanje, pa ni nerešljivo. Privzgojiti bi bilo treba spet več dobre človečnosti in določiti, kaj je kulturno in kaj ni... Za vsako tako delo pa je treba resnične ljubezni, zavesti, npravne odgovornosti in volje do žrtev...« (Mladika 1/3, 1970).

Résumé

DES NOTES DU CHRONIQUER SUR LES CLOUTIERS DE ŽELEZNIKI

L'auteur puise dans les articles parus dans les journaux de 1861 à 1906 et il parle des efforts pour l'abolition du travail nocturne des forgerons et des cloutiers, des femmes et des enfants à Zelezniki; il mentionne les mauvaises conditions sociales qui régnaient dans ce vieux bourg de forgerons et qui devenaient de plus en plus désespérantes à cause de la concurrence des clous faits à la machine, importés d'Angleterre; cette concurrence amena finalement à la ruine totale de l'artisanat et à l'appauvrissement du bourg.